SOLIQ RISKLARINI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Bo`riqulov Manuchehr Xidoyatulloyevich
Bank moliya akademiyasi magistranti

Kalit so`zlar:
soliq risklari, soliq rejalashtirish, buxgalteriya, moliyaviy nazorat, ichki audit, qonunchilik, soliq tekshiruvlari, raqamli texnologiyalar, biznes xavfsizligi, soliq strategiyasi.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishida soliq risklarining asosiy turlari, ularni keltirib chiqaruvchi omillar hamda amaliyotda uchraydigan muammolar tahlil qilinadi. Muallif soliq risklarini kamaytirish bo‘yicha strategik yondashuvlarni — xususan, soliq rejalashtirish, ichki audit, malakali kadrlarni jalb etish va raqamli texnologiyalarni joriy etishni taklif qiladi. Maqolada qonunchilikdagi o‘zgaruvchanlik, inson omilining ta’siri va hamkorlik risklari kabi masalalarga ham alohida e’tibor qaratilgan. Tahliliy yondashuv asosida ishlab chiqilgan yechimlar soliq risklarini minimallashtirish va biznes faoliyatining barqarorligini ta’minlashga qaratilgan.

Kirish. Bugungi kunda iqtisodiyotni liberallashtirish va biznes muhitini yaxshilash bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini faollashtirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, korxonalar faoliyatida soliqqa oid masalalar, xususan, soliqqa tortish tizimining murakkabligi va o‘zgaruvchanligi, soliqqa oid hujjatlarning to‘g‘ri yuritilishi va soliq organlari bilan munosabatlarda yuzaga keladigan xavf-xatarlar dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Soliq risklari — bu tadbirkorlik subyekti tomonidan soliqqa oid majburiyatlarni to‘liq yoki to‘g‘ri bajarmaslik natijasida yuzaga keladigan moliyaviy, huquqiy yoki reputatsion salbiy oqibatlardir. Mazkur risklar noto‘g‘ri soliq hisobotlari, qonunchilikdagi o‘zgarishlarga moslasha olmaslik, malakasiz buxgalterlar ishi yoki ishonchsiz kontragentlar bilan hamkorlik natijasida vujudga keladi. Ushbu risklar korxonaning moliyaviy barqarorligiga, investitsion jozibadorligiga va hatto mavjudligiga tahdid soladi. Shu boisdan, soliq risklarini boshqarish va ularni kamaytirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bugungi kundagi eng muhim vazifalardan biridir. Bunda soliq rejalashtirish, ichki audit tizimining shakllantirilishi, raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda huquqiy savodxonlikni oshirish kabi chora-tadbirlar muhim o‘rin tutadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik subyektlari faoliyatini muvaffaqiyatli yuritish uchun soliqlarga oid risklarni

to‘g‘ri baholash va ularni minimallashtirish muhim ahamiyatga ega. Soliq risklari — bu korxona yoki tadbirkorning soliq majburiyatlarini to‘liq yoki to‘g‘ri bajarmasligi oqibatida yuzaga keladigan moliyaviy, huquqiy yoki obro‘ bilan bog‘liq salbiy oqibatlardir. Ushbu maqolada soliq risklari bilan bog‘liq asosiy muammolar va ularni kamaytirishga qaratilgan samarali strategiyalar tahlil qilinadi.

Soliq risklarini quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin:

- Normativ-huquqiy risklar – soliqqa oid qonunchilikdagi o‘zgarishlarni noto‘g‘ri tushunish yoki unga moslasha olmaslik.
- Hisob-kitobdagi xatoliklar – soliqlarni noto‘g‘ri hisoblash, deklaratsiyalarni noto‘g‘ri to‘ldirish.
- Moliyaviy risklar – penya, jarima yoki soliq tekshiruvlari natijasida qo‘shimcha to‘lovlarga duch kelish.
- Reputatsion risklar – soliq qonunchiligini buzish oqibatida korxonaning obro‘siga putur yetishi.
- Hamkorlik risklari – ishonchsiz kontragentlar bilan ishlash natijasida soliq organlari tomonidan javobgarlik riski.

O‘zbekiston Respublikasining soliq qonunchiligi tez-tez o‘zgarib turadi. Bu esa tadbirkorlar uchun doimiy monitoring zaruratini keltirib chiqaradi. Ayniqsa, kichik biznes vakillari qonun o‘zgarishlarini vaqtida tushunishda qiyinchilikka duch keladilar. Ba’zi korxonalarda soliq sohasida yetarlicha bilimga ega buxgalter yoki yuridik mutaxassislar mavjud emas. Bu noto‘g‘ri hisobot topshirilishi yoki yirik soliq risklariga olib keladi. Soliq tizimini avtomatlashtirishga qaratilgan imkoniyatlar mavjud bo‘lsa-da, ba’zi korxonalar ularni to‘liq joriy qilmagan. Bu esa inson omiliga bog‘liq xatoliklar xavfini oshiradi. Korxona ichki auditni muntazam o‘tkazishi, soliq hujjatlarini tizimli yuritishi va hisobotlarni oldindan tekshirib chiqishi zarur. Bu soliq tekshiruvlari vaqtida noxush holatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Soliq yukini kamaytirish maqsadida qonuniy vositalardan foydalanish (soliq imtiyozlari, chegirmalar, muddatli to‘lovlar) korxonaga moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi.

Soliq sohasida tajribali buxgalterlar va yuridik maslahatchilarni jalb qilish, ularni muntazam malaka oshirish kurslariga yuborish — risklarni kamaytirishning muhim vositasidir. Elektron hisob-fakturalar, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari (masalan, 1C, ERP) va “Soliq.uz” kabi platformalardan faol foydalanish xatoliklarni kamaytiradi va tezkor nazoratni

ta’minlaydi. Yangi hamkorlar bilan shartnoma tuzishda ularning soliq holati, ro‘yxatdan o‘tganligi, faoliyati haqidagi ma’lumotlarni tekshirish orqali hamkorlikdagi soliq risklarini kamaytirish mumkin.

Soliq risklarini kamaytirish — har bir korxona yoki tadbirkorning barqaror va qonuniy faoliyat yuritishida muhim o‘rin tutadi. Risklarni boshqarish strategiyasi — bu faqat muammolarni oldini olish emas, balki biznesni rivojlantirish uchun qulay va barqaror muhit yaratish vositasidir. Yuqorida ko‘rsatilgan yechimlar va yondashuvlar tadbirkorlik subyektlariga soliqqa oid muammolardan qochishda va moliyaviy resurslarni samarali boshqarishda yordam beradi.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda soliq risklarini aniqlash, tahlil qilish va ularni kamaytirish bo‘yicha strategiyalarni ishlab chiqish uchun bir nechta ilmiy va amaliy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida O‘zbekiston Respublikasining amaldagi soliq qonunchiligi, Davlat soliq qo‘mitasi tomonidan e’lon qilingan rasmiy statistik ma’lumotlar, buxgalteriya hisobi bo‘yicha normativ hujjatlar, hamda xususiy korxonalar faoliyati asosida shakllantirilgan amaliy tajribalar xizmat qildi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy ilmiy metodlardan foydalanildi:

- Tahliliy (analitik) metod – soliq risklarining turlari, ularning yuzaga kelish sabablari va oqibatlari tizimli tarzda tahlil qilindi.
- Taqqoslash metodi – O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlardagi soliq risklarini boshqarish bo‘yicha tajribalar o‘rganilib, ularning farqli va o‘xshash jihatlari solishtirildi.
- Empirik metod – amaliyotda faoliyat yuritayotgan kichik va o‘rta biznes subyektlari misolida soliq risklariga oid holatlar kuzatildi va tahlil qilindi.
- Huquqiy tahlil metodi – soliq qonunchiligidagi normativ-huquqiy hujjatlar o‘rganildi va ularning tadbirkorlik subyektlariga ta’siri baholandi.
- Sistemali yondashuv – soliq risklarini boshqarish jarayoni o‘zaro bog‘liq omillar va tizimlar asosida ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot natijalari asosida soliq risklarini kamaytirishga qaratilgan aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Mazkur metodologik yondashuv maqolada ilgari surilgan xulosalarning ishonchliligi va amaliy ahamiyatini oshiradi.

1-jadval. Soliq risklari, ularning manbalari, oqibatlari va kamaytirish strategiyalari tahlili

Soliq riski turi	**Asosiy manbalar**	**Yuzaga keladigan oqibatlar**	**Kamaytirish strategiyalari**
Normativ-huquqiy risklar	Soliq qonunchiligidagi o‘zgarishlar; murakkab tushunchalar	Noto‘g‘ri deklaratsiya topshirish; jarimalar	Qonunchilik monitoringi; malaka oshirish; yuridik konsultatsiyalar
Hisob-kitob (buxgalteriya) risklari	Buxgalteriya xatolari; malakasiz kadrlar	Penya va moliyaviy jarimalar; soliqlarni qayta hisoblash	Ichki audit; avtomatlashtirilgan hisob tizimlari (1C, ERP); kadrlarni tayyorlash
Moliyaviy risklar	Naqd pul oqimini noto‘g‘ri rejalashtirish; soliq qarzlari	Likvidlik muammolari; kredit olishdagi cheklovlar	Soliq rejalashtirish; moliyaviy monitoring; soliq qarzlarini nazorat qilish
Hamkorlik (kontragent) risklari	Ishonchsiz yoki noqonuniy faoliyat yurituvchi kontragentlar	Soliq zanjirida javobgarlikka tortilish; imtiyozlarni yo‘qotish	Kontragentlarni tekshirish (reyestrlar orqali); shartnomaviy xavfsizlik
Axborot texnologiyalari bilan bog‘liq risklar	Avtomatlashtirilmagan tizimlar; inson omiliga bog‘liqlik	Xatoliklar; hisobotlarda kamchiliklar	Raqamli texnologiyalarni joriy qilish; elektron hisob-fakturalardan foydalanish

Tadqiqotda aniqlangan muammolarni tahlil qilgan holda, quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Soliq risklarini kamaytirish samarali va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu yondashuv soliq rejalashtirish, ichki nazorat, huquqiy savodxonlik va raqamlashtirishni o‘z ichiga olishi lozim.

2. Tadbirkorlik subyektlari uchun malakali buxgalter va yuridik mutaxassislar bilan ishlash, ularni muntazam ravishda malaka oshirish kurslariga jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish (masalan, avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlari, soliq portallari) soliq risklarini aniqlash va ularni oldini olishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

4. Davlat soliq organlari tomonidan tadbirkorlik subyektlariga konsultatsion xizmatlarni kengaytirish, ochiqlik va tushuntirish ishlarini kuchaytirish orqali soliq risklarining oldini olish mumkin.

Tadqiqot natijalari tahlili va muhokamasi. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan ko‘plab tadbirkorlik subyektlari uchun soliq risklari hamon muhim tahdid bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, kichik va o‘rta biznes vakillarida soliq qonunchiligi yuzasidan to‘liq va izchil tushunchaning yo‘qligi, soliqqa oid hujjatlarni yuritishdagi xatoliklar va kontragentlar bilan ishlashdagi ehtiyotsizlik soliq tekshiruvlari va moliyaviy jarimalarga olib kelmoqda.

Tahlil natijalariga ko‘ra, tadbirkorlik subyektlarining asosiy soliq risklari quyidagicha guruhlashtirildi:

1. Normativ-huquqiy xatarlar – Soliq qonunchiligidagi tez-tez o‘zgarishlar va ularni o‘z vaqtida o‘zlashtira olmaslik tadbirkorlar faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

2. Moliyaviy risklar – Soliq majburiyatlarini noto‘g‘ri bajarish oqibatida korxonalar katta miqdorda penya va jarimalarga duch kelmoqda.

3. Tashkiliy va boshqaruv xatoliklari – Ichki nazorat tizimining sustligi va buxgalteriyadagi beqarorlik xatoliklar xavfini oshirmoqda.

4. Axborot texnologiyalaridan yetarli foydalanmaslik – Avtomatlashtirilmagan tizimlar inson omiliga bog‘liq xatoliklarni keltirib chiqaradi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida tadqiqot davomida bir nechta strategik yondashuvlar taklif qilindi:

- Soliq rejalashtirishni yo‘lga qo‘yish – qonunchilik doirasida mavjud imtiyozlar va chegirmalardan oqilona foydalanish orqali soliq yukini kamaytirish mumkin.
- Ichki audit tizimini kuchaytirish – soliq risklarini oldindan aniqlash va bartaraf etish uchun muntazam ichki tekshiruvlar o‘tkazilishi lozim.

- Kadrlar salohiyatini oshirish – buxgalterlar va menejerlar uchun malaka oshirish kurslari tashkil qilish soliq xatoliklarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, soliq risklarini kamaytirish faqatgina buxgalteriya yoki moliyaviy bo‘lim vazifasi emas, balki bu — korxonaning umumiy strategiyasining ajralmas qismi bo‘lishi kerak. Korxona rahbariyati bu borada tashabbuskor bo‘lishi, strategik yondashuvlarni ishlab chiqib, amalga oshirishda faol ishtirok etishi lozim. Shuningdek, xorijiy tajribalarni o‘rganish ham samarali yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Masalan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida soliq xavflarini baholashda reyting tizimlaridan, avtomatik monitoring dasturlaridan foydalaniladi. Ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali risklarni boshqarishning yangi mexanizmlari yaratish mumkin.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, soliq risklari tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligiga, qonuniy faoliyat yuritishiga va raqobatbardoshligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida soliq qonunchiligidagi o‘zgarishlar, buxgalteriya amaliyotidagi xatoliklar, hamkorlikdagi ehtiyotsizlik va raqamli texnologiyalarning yetarli darajada joriy qilinmaganligi soliq risklarining asosiy manbai bo‘lib qolmoqda. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, soliq risklarini kamaytirishga qaratilgan strategiyalar — bu faqat xatoliklarning oldini olish vositasi emas, balki har bir korxonaning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan muhim boshqaruv mexanizmidir. Tadbirkorlar ushbu risklarni faol boshqarishga o‘tish orqali nafaqat qonunchilik talablariga rioya qiladi, balki o‘z biznesining ishonchliligi va samaradorligini ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (yangi tahriri). – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi rasmiy veb-sayti – www.soliq.uz (murojaat sanasi: 2025-yil 10-sentabr).

3. Egamberdiyev, A.A. (2022). Soliq nazorati va risklarni boshqarish tizimi: nazariy va amaliy asoslar. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

4. Qodirov, S.M. (2021). "Soliqqa tortish tizimidagi islohotlar va tadbirkorlik subyektlarining soliq xatti-harakatlari". *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* jurnali, №5, 112–120.

5. Ruziboyeva, D.M. (2020). "Korxonalarda ichki audit va soliq tekshiruvlarining o‘zaro bog‘liqligi". *Moliyaviy tahlil* jurnali, №3, 78–85.